

BUYRAK FAOLIYATI PASAYGANDA KISLOTALANISHNING MONOTSITLAR ORQALI QON TOMIR QATTIQLASHUVI VA GIPERTONIYA RIVOJIGA TA'SIRI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19533724>

Xikmatillaev Ruxilla Zabixullaevich

Xalilov Hikmatulla Dilshod o`g`li

Toshkent Davlat Universiteti

Normal va patologik fiziologiya kafedrası

Annotatsiya: *Surunkali buyrak kasalligi (SBK) global aholining qariyb 10-15% ni qamrab olgan holda, yurak-qon tomir kasalliklari rivojlanishining mustaqil xavf omili hisoblanadi. SBKda kuzatiladigan metabolik atsidoz — buyrakning vodorod ionlarini chiqarib yuborish va bikarbonatni regeneratsiya qilish qobiliyatining pasayishi natijasida rivojlanadigan patologik holat bo'lib, uning tarqalishi glomerulyar filtratsiya tezligining 60 ml/min/1.73m² dan pastga tushishi bilan 20-30% ga etadi [1]. So'nggi o'n yillikdagi tadqiqotlar metabolik atsidozning nafaqat mushaklarning katabolizmi va suyak mineral zichligining pasayishiga, balki immun hujayralar, xususan, monotsitlarning fenotipi va funksiyasiga chuqur ta'sir ko'rsatishi orqali yurak-qon tomir patologiyalari rivojiga hissa qo'shishini isbotladi [2].*

Monotsitlar — *organizmning birinchi chiziq himoya hujayralari sifatida, ikkilamchi fenotipik o'zgarishlarga uchrab, SBK sharoitida patogenetik ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, past pH muhiti (pH <7.35) monotsitlarda CaSR (kaltsiy sezuvchi retseptor) ekspressiyasining pasayishiga olib keladi, bu esa ularning qon tomir devoridagi ektopik minerallashuvni (kalsifikatsiyani) inhibe qilish qobiliyatini 40-50% ga kamaytiradi [3]. Ushbu jarayon natijasida arterial devorning qattiqlashuvi (arterial stiffness) rivojlanadi, bu esa o'z navbatida sistolik qon bosimining oshishiga va gipertoniyaning progressiyasiga sabab bo'ladi.*

Ushbu maqolada metabolik atsidozning monotsitlar orqali qon tomir kalsifikatsiyasi va gipertoniya patogeneziga ta'sir qilish mexanizmlari batafsil yoritilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, atsidoz sharoitida monotsitlarning fenotip klassik (CD14++CD16-) monitoringdan yallig'lanishga qarshi (CD14+CD16++) yo'nalishga siljiydi, ular tomonidan yallig'lanish sitokinlari (IL-1 β , IL-6, TNF- α) ishlab chiqarilishi 2-3 barobar ortadi [4]. Shu bilan birga, monotsitlarning CaSR retseptorlari soni va funksional faolligi sezilarli darajada pasayadi. Ushbu ikki tomonlama o'zgarish — yallig'lanish potentsialining oshishi va kalsifikatsiyaga qarshi himoya mexanizmlarining zaiflashishi — qon tomir devoridagi silliq mushak hujayralarining osteogenik transformatsiyasini rag'batlantiradi [5]. Natijada, medial va intimal kalsifikatsiya rivojlanib,

arterial rijidlik (qattiqlik) indekslari — aortal puls to'lqin tezligi (PWV) va kardiovaskulyar evristik indeks — sezilarli o'sadi [6].

Bundan tashqari, atsidoz tomonidan qo'zg'atilgan monotsitlar disfunktsiyasi renin-angiotenzin-aldosteron tizimining (RAAS) faollashuviga olib keladi. Monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-6 va TNF- α buyrak va qon tomir devoridagi angiotenzinogen ekspressiyasini kuchaytirib, angiotenzin II darajasini oshiradi [7]. Bu esa vazokonstriksiyani kuchaytirib, natriy va suvning reabsorbsiyasini oshirib, gipertoniyaning saqlanib qolishiga va yomonlashishiga sabab bo'ladi.

Ushbu murakkab patofiziologik tarmoqlarni tushunish SBK bilan og'rigan bemorlarda kardiovaskulyar asoratlarning oldini olish va davolashning yangi strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi. Xususan, monotsitlardagi CaSR ekspressiyasini tiklashga yoki ularning yallig'lanish faolligini kamaytirishga qaratilgan terapevtik yondashuvlar (masalan, kaltsimimetiklar, SGLT2 ingibitorlari) istiqbolli yo'nalish hisoblanadi [8].

Kalit sozlar: metabolik atsidoz, monotsitlar, qon tomir kalsifikatsiyasi, gipertoniya, CaSR retseptorlari, surunkali buyrak kasalligi, arterial qattiqlik, yallig'lanish sitokinlari, osteogen transformatsiya, renin-angiotenzin tizimi

Tadqiqot maqsadi

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi surunkali buyrak kasalligi fonida rivojlanadigan metabolik atsidozning monotsitlarning fenotipik va funksional o'zgarishlariga ta'sirini va bu o'zgarishlarning qon tomir qattiqlashuvi hamda gipertoniya rivojiga qo'shgan hissasini tizimli ravishda o'rganishdan iborat. Xususan, past pH muhiti monotsitlarda CaSR ekspressiyasini qanday mexanizmlar bilan pasaytirishi, bu o'zgarish qon tomir kalsifikatsiyasini inhibe qilish qobiliyatiga ta'siri, shuningdek, atsidoz sharoyitida monotsitlar tomonidan yallig'lanish sitokinlarining ishlab chiqarilishi va ularning RAAS faollashuviga ta'sir mexanizmlari batafsil tahlil qilinadi [9].

Tadqiqot uslublari

Ushbu maqola tizimli adabiyotlar tahlili asosida yozilgan bo'lib, 2015-2025 yillar oralig'ida PubMed, Web of Science, Scopus va Google Scholar ilmiy bazalarida indekslangan original tadqiqotlar, klinik sinovlar va sharhlar tahlil qilindi. Qidiruv strategiyasida "metabolic acidosis AND chronic kidney disease", "monocytes AND vascular calcification", "CaSR expression AND uremia", "acidosis AND hypertension AND monocytes", "vascular stiffness AND CKD" kabi kalit so'zlar va ularning kombinatsiyalari qo'llanildi. Qo'shimcha ravishda, qo'lda qidiruv usuli yordamida topilgan maqolalarning bibliografik ro'yxatlari tahlil qilindi [10]. Maqolalarni tanlash mezoni sifatida: (1) ingliz yoki rus tillarida yozilganligi, (2) in vitro, in vivo yoki klinik tadqiqotlar bo'lishi, (3) natijalarning

statistik ishonchliligi ($p < 0.05$), (4) maqolaning to'liq matniga kirish imkoniyati belgilandi. Jami 187 ta maqola dastlabki skriningdan o'tkazilib, ulardan 85 tasi referat va to'liq matn tahlili asosida tanlab olindi. Tanlangan maqolalar ichidan eng dolzarb va yuqori sitatlangan 40 tasi ushbu sharh uchun asosiy manba sifatida foydalanilgan. Natijalarning ishonchliligini ta'minlash maqsadida randomizatsiyalangan nazorat qilinadigan sinovlar va metaanalizlarga ustunlik berildi [11].

Kirish

Surunkali buyrak kasalligi (SBK) — buyrak funksiyasining progressiv va qaytarilmas yo'qolishi bilan xarakterlanadigan patologik holat bo'lib, uning tarqalishi butun dunyo bo'ylab pandemiya tusiga ega. JSST ma'lumotlariga ko'ra, SBK global aholining taxminan 10-15% ni qamrab oladi va o'lim sabablari orasida 10-o'rinda turadi [12]. SBKning eng xavfli asoratlaridan biri bu yurak-qon tomir kasalliklaridir — SBK bilan og'rikan bemorlarda umumiy populyatsiyaga nisbatan kardiovaskulyar o'lim xavfi 10-20 barobar yuqori [13]. Ushbu yuqori xavfning asosida an'anaviy xavf omillari (gipertoniya, dislipidemiya, diabet) bilan bir qatorda, SBKga xos patogenetik mexanizmlar, xususan, metabolik atsidoz yotadi.

Metabolik atsidoz SBKda eng tez-tez uchraydigan asoratlardan biri bo'lib, uning tarqalishi buyrak funksiyasining pasayish darajasiga bevosita bog'liq. SBKning 2-bosqichida (GFR 60-89 ml/min) metabolik atsidoz kamdan-kam uchraydi ($< 5\%$), ammo

4-bosqichda (GFR 15-29 ml/min) bu ko'rsatkich 30-40% gacha, 5-bosqichda (GFR < 15 ml/min) esa 60-80% gacha ko'tariladi [1]. Metabolik atsidozning asosiy patogenetik mexanizmi — nefronlarning, xususan, proksimal kanalchalarning bikarbonatni regeneratsiya qilish va distal kanalchalarning vodorod ionlarini chiqarib yuborish qobiliyatining pasayishidir. Natijada, qon zardobida vodorod ionlari (H^+) to'planib, bikarbonat (HCO_3^-) darajasi pasayadi (normal 24-28 mmol/l dan < 22 mmol/l gacha) va qon pHi 7.35 dan pastga tushadi [14].

Metabolik atsidozning klassik asoratlari orasida suyak mineral zichligining pasayishi (osteodistrofiya), mushaklarning katabolizmi (sarkopeniya), oqsil-energetik yetishmovchilik, endokrin buzilishlar (insulin qarshiligi, leptinning sekretsiasining o'zgarishi) va o'sishning sekinlashishi (bolalarda) kiradi [15]. Biroq, so'nggi 10 yillik tadqiqotlar atsidozning yurak-qon tomir tizimiga ta'siri ancha murakkab va chuqur ekanligini ko'rsatmoqda. Xususan, atsidoz immun tizim hujayralari — monotsitlar, makrofaglar, neyetrofillar — fenotipi va funksiyasiga sezilarli o'zgarishlarga olib keladi [2].

Monotsitlar — suyak iligi sariq iligida hosil bo'ladigan va qon aylanisida 1-3 kun davomida aylanib yurgan keyin to'qimalarga migratsiya qilib, makrofaglar va dendritik hujayralarga differentsiatsiyalanadigan leykotsitlarning bir turi [16]. Ularning asosiy vazifalari: (1) patogenlarni fagotsitoz qilish, (2) antigenlarni T-limfotsitlarga prezentatsiya

qilish, (3) yallig'lanish va immun javobni tartibga soluvchi sitokinlar (IL-1, IL-6, TNF- α , IL-10, TGF- β) va kimyokinar ishlab chiqarish, (4) to'qimalarning remodelingida ishtirok etish [17]. Monotsitlar ularning sirtida ifodalangan CD14 va CD16 molekulalariga qarab uchta asosiy subpopulyatsiyaga bo'linadi: klassik (CD14⁺CD16⁻, 80-90%), intermedier (CD14⁺CD16⁺, 5-10%) va non-klassik (CD14⁺CD16⁺, 5-10%) [18].

Surunkali buyrak kasalligida monotsitlarda ikkilamchi o'zgarishlar rivojlanadi. Eng muhim o'zgarishlardan biri bu ularning CaSR — kaltsiy sezuvchi retseptor — ekspressiyasining pasayishidir [3]. CaSR G-oqsil bilan bog'langan retseptorlar oilasiga mansub bo'lib, asosan paratiroid bezlar, buyrak kanalchalari va suyak to'qimalarida joylashgan. Ammo, keyingi tadqiqotlar bu retseptorning immun hujayralar — monotsitlar, makrofaglar, dendritik hujayralar — sirtida ham faol ifodalanishini isbotladi [19]. CaSRning monotsitlardagi asosiy vazifasi — hujayra tashqarisidagi kaltsiy ionlarining konsentratsiyasini sezish va bunga mos ravishda hujayraning funksional javobini o'zgartirishdir. Xususan, CaSR monotsitlarning (1) kimyotaksisiga, (2) fagotsitar faolligiga, (3) sitokin ishlab chiqarishiga, (4) apoptozga chidamliligiga, (5) qon tomir kalsifikatsiyasini inhibe qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi [20].

Mary va boshqalar (2021) tomonidan o'tkazilgan muhim tadqiqotda SBK bilan og'rigan bemorlarning monotsitlarida CaSR ekspressiyasi (sirt va total) 30-50% ga pasayganligi aniqlandi [3]. Ushbu pasayish darajasi SBKning bosqichiga bevosita bog'liq edi: SBK 1-2 bosqichda CaSR ekspressiyasi 10-15% ga, SBK 3 bosqichda 20-25% ga, SBK 4-5 bosqichda esa 40-50% ga kamaygan. Eng muhimi, CaSR ekspressiyasining pasayishi monotsitlarning qon tomir kalsifikatsiyasini inhibe qilish qobiliyatining 40-60% ga pasayishi bilan korrelyatsiya qilgan [3].

Metabolik atsidoz monotsitlarning CaSR ekspressiyasiga qanday ta'sir qiladi? Bu savolga javob berish uchun bir qancha mexanizmlar taklif qilingan. Birinchidan, atsidoz sharoitida hujayra ichi pH pasayadi, bu esa retseptor oqsilining konformatsion o'zgarishiga va uning hujayra membranasiga integratsiyalanishining buzilishiga olib keladi [21]. Ikkinchidan, atsidoz transkripsiya faktorlari (masalan, NF- κ B, AP-1) faolligini o'zgartirib, CaSR genining ekspressiyasini to'g'ridan-to'g'ri repressiya qiladi. Uchinchidan, atsidoz sharoitida to'planadigan uremik toksinlar (indoksil sulfat, p-krezil sulfat, metilglioksal) CaSR mRNKning degradatsiyasini tezlashtiradi [22].

CaSR ekspressiyasining pasayishi monotsitlarda ikkilamchi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Xususan, CaSRning kaltsiy tomonidan qo'zg'atiladigan signalizatsiyasi (IP₃ va DAG yo'li orqali) susayadi. Bu esa hujayra ichidagi kaltsiy konsentratsiyasining

pasayishiga va kaltsiyga bog'liq bo'lgan ko'plab fermentlar va transkripsiya omillarining faolligining o'zgarishiga olib keladi [23]. Eng muhimi, CaSR signalizatsiyasining pasayishi monotsitlarda pro-yallig'lanish fenotipining shakllanishiga sabab bo'ladi. Monotsitlar tomonidan IL-1 β , IL-6 va TNF- α kabi sitokinlarning ishlab chiqarilishi 2-3 barobar ortadi [4].

Monotsitlarning yallig'lanish faolligining oshishi qon tomir devoridagi patologik o'zgarishlarni rag'batlantiradi. IL-6 va TNF- α qon tomir silliq mushak hujayralarida (QSMH) transkripsiya faktorlarini (NF- κ B, AP-1, STAT3) faollashtirib, ularning osteogenik differentsiatsiyasini boshlaydi [24]. Normal sharoitda QSMH kontraktil fenotipda bo'ladi, ular qon tomir tonusini tartibga soladi va arterial qattqlikni ta'minlaydi. Biroq, yallig'lanish sitokinlari ta'sirida QSMH o'zlarining kontraktil oqsillarini (α -aktin, kalponin, miyozin yengil zanjiri) yo'qotib, osteoplastga o'xshash fenotipga ega bo'ladilar [25]. Ular tomonidan suyak morfogenetik oqsillari (BMP-2, BMP-4), kollagen I, osteopontin, osteokalsin, RUNX2 (runt-bog'liq transkripsiya faktori 2) kabi osteogenik markerlar ifodalanadi. Natijada, QSMH tomonidan hujayradan tashqari matritsaga kaltsiy fosfat kristallari (asosan, gidroksiapatit) cho'ktiriladi — bu jarayon ektopik minerallashuv yoki patologik kalsifikatsiya deb ataladi [26].

Qon tomir kalsifikatsiyasi ikki asosiy shaklda namoyon bo'ladi: intimal

kalsifikatsiya va medial kalsifikatsiya. Intimal kalsifikatsiya aterosklerotik blyashka ichida rivojlanadi va blyashkaning beqarorlashishiga, yorilishiga va trombozga olib keladi [27]. Medial kalsifikatsiya (yoki Mönckeberg sklerozi) esa arterial devorning o'rta qavatida (tunica media) rivojlanib, elastik tolalar bo'ylab kaltsiy fosfatning diffuz cho'kishi bilan xarakterlanadi. SBKda asosan medial kalsifikatsiya rivojlanadi, bu esa qon tomir devorning qattqlashishiga (arterial stiffness) va elastikligining pasayishiga olib keladi [28].

Arterial qattqlikning eng ishonchli ko'rsatkichi — aortal puls to'lqin tezligi (carotid-femoral PWV) hisoblanadi. Normalda PWV 5-7 m/s oralig'ida bo'lsa, SBK bilan og'rigan va medial kalsifikatsiyasi bo'lgan bemorlarda bu ko'rsatkich 10-12 m/s yoki undan yuqori bo'lishi mumkin [6]. PWVning oshishi sistolik qon bosimining oshishiga va diastolik qon bosimining pasayishiga olib keladi (ya'ni, puls bosimi kengayadi). Buning sababi — qattqlashgan arteriyalar qonning ejeksiyon paytidagi bosim to'lqinini yutmaydi va to'lqin periferiyadan erta qaytib, markaziy arterial bosimni oshiradi [29].

Gipertoniya va qon tomir kalsifikatsiyasi o'rtasida ikki tomonlama munosabat mavjud. Bir tomondan, gipertoniya arterial devorga mexanik stressni oshirib, endotelial disfunktsiyani va kalsifikatsiyani rag'batlantiradi. Boshqa tomondan, kalsifikatsiya natijasida rivojlangan arterial qattqlik qon bosimining

yanada oshishiga olib keladi, bu esa "ayovsiz doira" ni hosil qiladi [30].

Metabolik atsidoz tomonidan qo'zg'atilgan monotsitlar disfunktsiyasi gipertoniya yana bir mexanizm orqali ham ta'sir qiladi — renin-angiotenzin-aldosteron tizimi (RAAS) faollashuvi. Monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-6 va TNF- α jigar va qon tomir devoridagi angiotenzinogen genining ekspressiyasini kuchaytiradi [7]. Angiotenzinogen renin fermenti ta'sirida angiotenzin I ga, so'ngra angiotenzin-konvertirlovchi ferment (ACE) ta'sirida angiotenzin II ga aylanadi. Angiotenzin II kuchli vazokonstriktor bo'lib, u (1) periferik qarshilikni oshirib, (2) aldosteron sekretsiyasini rag'batlantirib (natriy va suv reabsorbsiyasini oshirib), (3) simpatik nerv tizimini faollashtirib, (4) vazopressin (ADH) sekretsiyasini kuchaytirib qon bosimini oshiradi [31].

Bundan tashqari, monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-1 β va TNF- α buyrakning natriy chiqarish qobiliyatini pasaytiradi. Bu sitokinlar buyrak kanalchalaridagi Na⁺/K⁺-ATPaza va Na⁺/H⁺ almashinuvchilarining faolligini o'zgartirib, natriy reabsorbsiyasini oshiradi [32]. Natriyning saqlanishi suvning saqlanishiga va qon hajmining oshishiga olib keladi, bu esa bosim natriurezi mexanizmini zaiflashtirib, gipertoniyaning saqlanib qolishiga sabab bo'ladi.

Ushbu murakkab patofiziologik tarmoqlarni tushunish SBK bilan og'rigan bemorlarda kardiovaskulyar asoratlarning

oldini olish va davolashning yangi strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi. Xususan, atsidozni tuzatish (bikarbonat bilan terapiya), monotsitlardagi CaSR ekspressiyasini tiklash (kaltsimimetiklar), yallig'lanishni kamaytirish (anti-sitokin terapiyasi) va RAASni blokirovka qilish (ACE ingibitorlari, AT1 blokatorlari) kombinatsiyalangan yondashuvlar istiqbolli hisoblanadi [8].

Natijalar

1. Metabolik atsidoz va monotsitlardagi CaSR ekspressiyasining pasayishi

O'tkazilgan tadqiqotlarning natijalari metabolik atsidoz va monotsitlardagi CaSR ekspressiyasining pasayishi o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Mary va boshqalar (2021) tomonidan o'tkazilgan kohort tadqiqotida (n=87) SBK bilan og'rigan bemorlar va sog'lom nazorat guruhi (n=30) o'rtasida monotsitlardagi CaSR ekspressiyasi solishtirildi [3]. Sog'lom nazorat guruhida monotsitlarning 92 \pm 5% CaSR musbat bo'lgan. SBKning 1-2 bosqichida (GFR 60-89 ml/min, n=22) bu ko'rsatkich 88 \pm 7% ga (p=0.08, sog'lom bilan solishtirganda statistik ahamiyatsiz), SBKning 3 bosqichida (GFR 30-59 ml/min, n=21) 78 \pm 9% ga (p<0.05), SBKning 4 bosqichida (GFR 15-29 ml/min, n=23) 62 \pm 11% ga (p<0.001), SBKning 5 bosqichida (GFR <15 ml/min, n=21) esa 54 \pm 13% ga (p<0.001) pasaygan. CaSR ekspressiyasining pasayishi GFR darajasi bilan kuchli ijobiy korrelyatsiyaga ega edi (r=0.78, p<0.001) [3].

Metabolik atsidoz (qon $\text{HCO}_3^- < 22$ mmol/l) bo'lgan bemorlarda ($n=38$) CaSR ekspressiyasi atsidoz bo'lmagan bemorlarga ($n=49$) nisbatan sezilarli darajada past bo'lgan — mos ravishda $58 \pm 12\%$ va $79 \pm 10\%$ ($p < 0.001$). Qon zardobidagi HCO_3^- darajasi bilan CaSR ekspressiyasi o'rtasida to'g'ri chiziqli bog'liqlik aniqlandi ($r=0.72$, $p < 0.001$). Har 1 mmol/l HCO_3^- ning pasayishi CaSR ekspressiyasining o'rtacha 3.5% ga pasayishi bilan bog'liq edi [3].

In vitro tajribalarda U937 va THP-1 monotsit hujayra chiziqlari turli pH sharoitida (pH 7.4 — normal, pH 7.2 — engil atsidoz, pH 7.0 — o'rtacha atsidoz, pH 6.8 — og'ir atsidoz) 48 soat davomida inkubatsiya qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, pH 7.2 da CaSR mRNK darajasi nazoratga nisbatan $25 \pm 8\%$ ga ($p < 0.05$), pH 7.0 da $55 \pm 10\%$ ga ($p < 0.001$), pH 6.8 da esa $72 \pm 9\%$ ga ($p < 0.001$) pasaygan. Hujayra sirtidagi CaSR oqsil miqdori ham shunga mos ravishda pasaygan — pH 7.0 da $48 \pm 12\%$ ga, pH 6.8 da $65 \pm 11\%$ ga [33].

2. Monotsitlardagi CaSR pasayishining qon tomir kalsifikatsiyasiga ta'siri

Monotsitlarning qon tomir kalsifikatsiyasini inhibe qilish qobiliyatini baholash uchun ex vivo tajribada SBK bilan og'rigan bemorlardan ajratilgan periferik qon mononuklear hujayralari (PBMC) kalsifikatsiyalangan donor kalsifikatsiyasi modelida sinovdan o'tkazildi [3]. Sog'lom donorlarning PBMC lari kalsifikatsiyani $65 \pm 10\%$ ga inhibe qilgan bo'lsa, SBK 4-5 bosqichli bemorlarning PBMC lari kalsifikatsiyani bor-yo'g'i $25 \pm 8\%$ ga inhibe

qilgan ($p < 0.001$). Monotsitlarning kalsifikatsiyani inhibe qilish qobiliyati ularning CaSR ekspressiyasi bilan kuchli ijobiy korrelyatsiyaga ega edi ($r=0.81$, $p < 0.001$) [3].

Ushbu inhibisiyaning pasayishi CaSRning kaltsiy tomonidan qo'zg'atiladigan signalizatsiyasining susayishi bilan bog'liq. Normal sharoitda, monotsitlar tashqi muhitdagi kaltsiy darajasining oshishini CaSR orqali sezadi va bunga javoban hujayra ichidagi signal kaskadlari (IP_3 , DAG, MAPK, PI3K/Akt) faollashadi. Bu signalizatsiya monotsitlar tomonidan kalsifikatsiyani inhibe qiluvchi omillar — fetuin-A, MGP (matriks Gla oqsili), osteopontin, pirofosfat — ishlab chiqarilishini rag'batlantiradi [19]. SBK va atsidoz sharoyitida CaSR ekspressiyasining pasayishi tufayli bu himoya mexanizmi zaiflashadi.

Muhokama qilinadigan yana bir muhim jihat — atsidozning monotsitlar fenotipiga ta'siri. Flow sitometriya tahlili shuni ko'rsatdiki, SBK bilan og'rigan bemorlarda (ayniqsa, atsidozi bo'lganlarda) klassik monotsitlar ($\text{CD}14^{++}\text{CD}16^{-}$) ulushi $50 \pm 12\%$ gacha pasaygan (sog'lomlarda 80-90%), non-klassik ($\text{CD}14^{+}\text{CD}16^{++}$) monotsitlar ulushi esa $25 \pm 8\%$ gacha oshgan (sog'lomlarda 5-10%) [4]. Non-klassik monotsitlar "patrul" monotsitlari deb ham ataladi, ular qon tomir endoteliy bo'ylab aylanib yuradi va yallig'lanishni kuchaytiruvchi sitokinlar ($\text{IL-1}\beta$, $\text{TNF-}\alpha$, IL-6) ishlab chiqaradi.

3. Monotsitlar tomonidan sitokin ishlab chiqarishning oshishi

ELISA va qPCT usullari bilan o'tkazilgan tahlillar SBK bilan og'rig'an bemorlarning monotsitlari tomonidan ishlab chiqariladigan sitokinlar darajasi sog'lom donorlarnikiga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatdi [34]. Atsidozi bo'lgan SBK bemorlarida ($\text{HCO}_3^- < 22$ mmol/l) monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-1 β miqdori 145 ± 32 pg/ml ni tashkil qilgan bo'lsa, atsidozi bo'lmagan SBK bemorlarida bu ko'rsatkich 89 ± 21 pg/ml ($p < 0.01$), sog'lom donordlarda esa 24 ± 8 pg/ml ($p < 0.001$) bo'lgan. IL-6 uchun mos ravishda: 210 ± 45 pg/ml, 134 ± 28 pg/ml va 31 ± 10 pg/ml ($p < 0.001$). TNF- α uchun: 178 ± 38 pg/ml, 112 ± 25 pg/ml va 28 ± 9 pg/ml ($p < 0.001$) [4].

In vitro tajribalarda monotsit hujayra chiziqlarining turli pH sharoitida (pH 7.4, 7.2, 7.0, 6.8) 24-72 soat davomida inkubatsiya qilinishi pH pasayishi bilan sitokin ishlab chiqarishning pH-bog'liq oshishini ko'rsatdi. pH 7.0 da 48 soat inkubatsiyadan so'ng, IL-1 β ishlab chiqarish nazoratga nisbatan 3.2 ± 0.5 barobar ($p < 0.001$), IL-6 — 3.8 ± 0.6 barobar ($p < 0.001$), TNF- α — 2.9 ± 0.4 barobar ($p < 0.001$) oshgan [34].

Metabolik atsidozning monotsitlardagi sitokin ishlab chiqarishga ta'sir mexanizmi bir necha darajada amalga oshadi. Birinchidan, atsidoz NF- κ B transkripsiya faktorini faollashtiradi. NF- κ B yadroga translokatsiya qilib, IL-1 β , IL-6, TNF- α va boshqa yallig'lanish sitokinlarining genlarining ekspressiyasini kuchaytiradi [35]. Ikkinchidan, atsidoz NLRP3 inflamazoni — kaspaza-1 ni faollashtiruvchi sitozolik

oligomerik kompleks — faolligini oshiradi. NLRP3 inflamazoni faollashganda, pro-IL-1 β va pro-IL-18 faol sitokinlarga (IL-1 β va IL-18) aylanadi [36]. Uchinchidan, atsidoz mitoxondrial disfunktsiyaga olib keladi, bu esa mitoxondriyal DNK va ROS (reaktiv kislorod radikallari)ning sitozolga chiqib ketishiga sabab bo'ladi, bu esa yanada yallig'lanishni rag'batlantiradi [22].

4. Sitokinlarning qon tomir silliq mushak hujayralarining osteogenik differensiyasiga ta'siri

Monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-1 β , IL-6 va TNF- α ning qon tomir silliq mushak hujayralariga (QSMH) ta'sirini o'rganish uchun in vitro tajribalar o'tkazildi. Sog'lom donordan ajratilgan QSMH'lar turli konsentratsiyalarda IL-1 β (1-50 ng/ml), IL-6 (1-100 ng/ml) va TNF- α (1-50 ng/ml) bilan 7-14 kun davomida inkubatsiya qilindi [24].

Natijalar shuni ko'rsatdiki, IL-1 β (10 ng/ml) bilan inkubatsiya qilingan QSMH'larda osteogenik markerlarning mRNK va oqsil darajalari sezilarli darajada oshgan: RUNX2 (runt-bog'liq transkripsiya faktori 2) — nazoratga nisbatan 5.2 ± 0.8 barobar ($p < 0.001$), BMP-2 (suyak morfogenetik oqsili 2) — 4.5 ± 0.7 barobar ($p < 0.001$), osteopontin — 6.1 ± 1.0 barobar ($p < 0.001$), osteokalsin — 3.8 ± 0.6 barobar ($p < 0.001$), kollagen I — 4.2 ± 0.7 barobar ($p < 0.001$) [24]. Shu bilan birga, kontraktil markerlarning (α -aktin, kalponin, miyozin yengil zanjiri) ekspressiyasi 50-70% ga pasaygan.

IL-6 (50 ng/ml) va TNF- α (20 ng/ml) ham QSMH'larda osteogenik differenziatsiyani rag'batlantirgan, ammo ularning ta'siri IL-1 β ga nisbatan kuchsizroq bo'lgan. IL-6 RUNX2 ekspressiyasini 2.8 ± 0.4 barobarga, TNF- α esa 3.2 ± 0.5 barobarga oshirgan [24]. IL-1 β , IL-6 va TNF- α ning kombinatsiyasi sinergik ta'sir ko'rsatib, RUNX2 ekspressiyasini 7.5 ± 1.2 barobargacha oshirgan ($p < 0.001$ vs har bir sitokin alohida).

RUNX2 — QSMH larning osteogenik differenziatsiyasidagi asosiy transkripsiya faktori. RUNX2 osteoblast differenziatsiyasi uchun zarur bo'lgan ko'plab genlarning (BMP-2, kollagen I, osteopontin, osteokalsin, alkali fosfataza) ekspressiyasini boshqaradi [26]. Normal QSMH larda RUNX2 darajasi juda past, ammo yallig'lanish sitokinlari ta'sirida uning ekspressiyasi keskin oshadi. RUNX2 o'z navbatida QSMH larning fenotipik transformatsiyasini boshlaydi — ular kontraktil oqsillarni yo'qotib, osteoblastga o'xshash hujayralarga aylanadi.

5. Qon tomir kalsifikatsiyasining arterial qattiqlashuvga ta'siri

Qon tomir kalsifikatsiyasining miqdoriy bahosi uchun turli usullar qo'llaniladi: kompyuter tomografiyasi (KT) bilan koronar kaltsiy indeksini (CAC score) aniqlash, oddiy rentgenografiya bilan aorta va periferik arteriyalardagi kalsifikatsiyani baholash, ultratovush tekshiruvi (B-mode) bilan karotid arteriyalardagi blyashkalarini aniqlash, shuningdek, laborator biomarkerlar (MGP, fetuin-A, pirofosfat) darajasini o'lchash [28].

SBK bilan og'rigan bemorlarda ($n=156$) o'tkazilgan tadqiqotda, aortal puls to'lqin tezligi (carotid-femoral PWV) va aorta kalsifikatsiyasining og'irligi o'rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiya aniqlandi ($r=0.69$, $p < 0.001$) [6]. Aorta kalsifikatsiyasi bo'lmagan bemorlarda ($n=32$) PWV 8.2 ± 1.4 m/s ni tashkil qilgan bo'lsa, engil kalsifikatsiyasi bo'lganlarda (Agatston skor 100-400, $n=45$) PWV 10.5 ± 1.8 m/s ($p < 0.05$), o'rtacha kalsifikatsiyasi bo'lganlarda (400-1000, $n=48$) 12.8 ± 2.1 m/s ($p < 0.001$), og'ir kalsifikatsiyasi bo'lganlarda (>1000 , $n=31$) esa 15.6 ± 2.5 m/s ($p < 0.001$) bo'lgan.

PWV ning oshishi sistolik qon bosimi (SQB) va puls bosimining (SQB — diastolik qon bosimi) oshishi bilan bog'liq. Korrelyatsiya tahlili PWV bilan SQB o'rtasida o'rtacha ijobiy ($r=0.45$, $p < 0.01$), PWV bilan puls bosimi o'rtasida esa kuchli ijobiy ($r=0.62$, $p < 0.001$) bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi [6]. Har 1 m/s PWV oshishi SQB ning o'rtacha 2.1 ± 0.3 mmHg ga, puls bosimining esa 1.8 ± 0.2 mmHg ga oshishi bilan bog'liq edi.

Arterial qattiqlik va gipertoniya o'rtasidagi o'zaro munosabat murakkab va ikki tomonlama. Bir tomondan, gipertoniya arterial devorga mexanik stressni oshirib, endotelial disfunktsiyani, elastin tolalarining degradatsiyasini va kalsifikatsiyani rag'batlantiradi [29]. Boshqa tomondan, kalsifikatsiya natijasida rivojlangan arterial qattiqlik qon bosimining yanada oshishiga olib keladi. Qattiq arteriyalarda qon ejeksiyon paytida hosil bo'lgan puls to'lqini tez tarqaladi

va erta qaytib, markaziy arterial bosimni (xususan, sistolik bosimni) oshiradi. Bu hodisa "to'lqin refleksiyasi" (wave reflection) deb ataladi va gipertoniyaning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi [30].

6. Monotsitlar va RAAS faollashuvi

Metabolik atsidoz va monotsitlar disfunktsiyasining gipertoniya rivojiga ta'siri yana bir mexanizm — renin-angiotenzin-aldosteron tizimi (RAAS) faollashuvi orqali amalga oshadi. Monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-6 va TNF- α jigar va qon tomir devoridagi angiotenzinogen genining ekspressiyasini kuchaytiradi [7].

Tadqiqot natijalariga ko'ra, SBK bilan og'rigan bemorlarda ($n=98$) qon zardobidagi angiotenzinogen darajasi sog'lom donorga ($n=30$) nisbatan 2.1 ± 0.3 barobar ($p < 0.001$) yuqori bo'lgan. Atsidozi bo'lgan bemorlarda ($\text{HCO}_3^- < 22$ mmol/l, $n=41$) angiotenzinogen darajasi atsidozi bo'lmagan bemorlarga ($n=57$) nisbatan yanada yuqori — 2.8 ± 0.4 barobar ($p < 0.01$) bo'lgan. Angiotenzinogen darajasi monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-6 ($r=0.58$, $p < 0.001$) va TNF- α ($r=0.52$, $p < 0.001$) bilan kuchli ijobiy korrelyatsiyaga ega edi [7].

Angiotenzinogen darajasining oshishi angiotenzin II darajasining oshishiga olib keladi. SBK bilan og'rigan bemorlarda qon plazmasidagi angiotenzin II darajasi sog'lom donorga nisbatan 3.5 ± 0.5 barobar ($p < 0.001$) yuqori bo'lgan. Angiotenzin II kuchli vazokonstriktor bo'lib, u periferik qarshilikni oshirish orqali qon bosimini oshiradi. Bundan tashqari, angiotenzin II

aldosteron sekretsiasini rag'batlantiradi, bu esa buyrak kanalchalarida natriy va suv reabsorbsiyasini oshirib, qon hajmini va natriy saqlanishini kuchaytiradi [31].

Angiotenzin II yana bir mexanizm orqali gipertoniyani kuchaytiradi — simpatik nerv tizimini faollashtirish. Angiotenzin II markaziy nerv tizimida (ayniqsa, sirkumventrikulyar organlarda, masalan, subfornikal organ va vaskulyar organ lamina terminalisda) AT1 retseptorlariga ta'sir qilib, simpatik efferent faollikni oshiradi [37]. Bu esa yurak urish tezligining oshishiga, periferik qarshilikning yanada oshishiga va renin sekretsiasining rag'batlanishiga olib keladi (ijobiy qayta aloqa halqasi).

SBK bilan og'rigan bemorlarda monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-1 β ning RAASga ta'siri ham aniqlandi. IL-1 β buyrakning yuksak tuzilmasida renin ishlab chiqaradigan yuksaklagan hujayralar (juxtglomerular cells) faolligini oshiradi [32]. Renin angiotenzinogenning angiotenzin I ga aylanish reaksiyasini katalizlaydi. SBK bilan og'rigan bemorlarda plazma renin faolligi sog'lom donorga nisbatan 1.8 ± 0.3 barobar ($p < 0.01$) yuqori bo'lgan va bu ko'rsatkich IL-1 β darajasi bilan korrelyatsiya qilgan ($r=0.44$, $p < 0.01$).

7. Metabolik atsidozning natriy va suv balansiga ta'siri

Metabolik atsidoz buyrakning natriy chiqarish qobiliyatiga ham bevosita ta'sir qiladi. SBK bilan og'rigan bemorlarda o'tkazilgan tadqiqotda ($n=67$) atsidozi bo'lgan bemorlarda ($\text{HCO}_3^- < 22$ mmol/l, $n=28$)

kunlik siydik bilan natriy chiqarilishi (U_{Na}V) atsidozi bo'lmagan bemorlarga (n=39) nisbatan 35±8% ga (p<0.01) past bo'lgan [14]. Bu natriy saqlanishi qon bosimining oshishiga hissa qo'shadi.

Metabolik atsidozning natriy chiqarilishiga ta'sir mexanizmi bir necha darajada amalga oshadi. Birinchidan, atsidoz buyrak proksimal kanalchalarida Na⁺/H⁺ almashinuvchisi (NHE3) faolligini oshiradi. NHE3 natriy va vodorod ionlarining almashinuvini katalizlaydi — har bir H⁺ chiqarilishi uchun bitta Na⁺ reabsorbtsiya qilinadi [32]. Atsidoz sharoyitida organizm H⁺ dan xalos bo'lishga harakat qiladi, shuning uchun NHE3 faolligi oshadi. Biroq, bu natriy reabsorbtsiyasining oshishiga va natriy saqlanishiga olib keladi.

Ikkinchidan, atsidoz buyrakning distal kanalchalaridagi epiteliyal natriy kanali (ENaC) faolligini oshiradi. ENaC natriyning final reabsorbtsiyasini amalga oshiradi va aldosteron tomonidan tartibga solinadi [38]. Atsidoz ENaC ning alfa subbirligining ekspressiyasini oshirib, aldosteronga sezuvchanlikni kuchaytiradi. Uchinchidan, atsidoz natriy-uranyum kotransporter (NCC) va Na⁺-K⁺-2Cl⁻ kotransporter (NKCC2) faolligini o'zgartiradi.

Bundan tashqari, atsidozning aldosteron darajasiga ta'siri ham mavjud. Atsidozi bo'lgan SBK bemorlarida plazma aldosteron darajasi atsidozi bo'lmagan bemorlarga nisbatan 1.6±0.3 barobar (p<0.05) yuqori bo'lgan [7]. Aldosteron yuqorida aytib o'tilganidek, natriy va suv reabsorbtsiyasini

oshirib, kaliy chiqarilishini rag'batlantiradi. Aldosteronning yuqori darajasi endotelial disfunktsiya, miokard fibrozi va qon tomir remodelingiga olib kelib, kardiovaskulyar xavfni oshiradi [31].

8. Klinik kuzatuvlar: atsidozni tuzatishning ta'siri

Metabolik atsidozni tuzatish (bikarbonat terapiyasi) SBK bilan og'rigan bemorlarda qon tomir qattiqlashuvi va gipertoniya ijobiy ta'sir ko'rsatadimi degan savolga javob berish uchun bir qancha klinik tadqiqotlar o'tkazilgan. Randomizatsiyalangan nazorat qilinadigan sinovda (n=74, SBK 3-4 bosqich) bemorlar ikki guruhga bo'lingan: birinchi guruh (n=38) 12 oy davomida natriy bikarbonat (1.5-2.0 g/kun) qabul qilgan, ikkinchi guruh (n=36) esa standart terapiya (atsidozni tuzatmasdan) olgan [39].

Natriy bikarbonat qabul qilgan guruhda qon HCO₃⁻ darajasi 19.2±1.8 mmol/l dan 25.4±1.5 mmol/l ga (p<0.001) ko'tarilgan. Bikarbonat terapiyasidan so'ng monotsitlardagi CaSR ekspressiyasi 45±10% dan 72±9% ga (p<0.001) oshgan. Shu bilan birga, monotsitlar tomonidan ishlab chiqariladigan IL-1β darajasi 152±34 pg/ml dan 78±18 pg/ml ga (p<0.001), IL-6 darajasi 218±42 pg/ml dan 98±22 pg/ml ga (p<0.001), TNF-α darajasi 182±36 pg/ml dan 85±20 pg/ml ga (p<0.001) pasaygan [39].

Eng muhimi, bikarbonat terapiyasidan so'ng qon tomir kalsifikatsiyasining progressiyasi sekinlashgan — aorta kalsifikatsiyasining yillik o'sish tezligi nazorat guruhida 18±6% ni tashkil qilgan

bo'lsa, bikarbonat guruhida $9 \pm 4\%$ ni tashkil qilgan ($p < 0.05$). PWV esa bikarbonat guruhida 12.2 ± 2.0 m/s dan 10.8 ± 1.6 m/s ga ($p < 0.05$) pasaygan, nazorat guruhida esa 12.4 ± 2.1 m/s dan 13.0 ± 2.2 m/s ga ($p = 0.12$, ahamiyatsiz) oshgan. Sistolik qon bosimi bikarbonat guruhida 145 ± 12 mmHg dan 132 ± 10 mmHg ga ($p < 0.01$) pasaygan, nazorat guruhida esa 146 ± 11 mmHg dan 148 ± 13 mmHg ga ($p = 0.34$, ahamiyatsiz) o'zgargan [39].

9. Yangi terapevtik yondashuvlar: kaltsimimetiklar va SGLT2 ingibitorlari

Monotsitlardagi CaSR ekspressiyasini tiklashga qaratilgan yana bir terapevtik yondashuv — kaltsimimetiklardan foydalanishdir. Kaltsimimetiklar (masalan, sinakalset va etelkalset) CaSR ning allosterik agonistlari bo'lib, ular CaSR ni kaltsiyga sezgirroq qiladi va retseptor signalizatsiyasini kuchaytiradi [8].

Mary va boshqalar (2021) tomonidan o'tkazilgan in vitro tajribada SBK bilan og'riqan bemorlardan ajratilgan PBMC'lar kaltsimimetik NPS R568 (100 nM) bilan 48 soat davomida inkubatsiya qilingan. Natijada, monotsitlarning qon tomir kalsifikatsiyasini inhibe qilish qobiliyati $25 \pm 8\%$ dan $58 \pm 11\%$ ga ($p < 0.001$) oshgan [3]. Bu ta'sir CaSR ekspressiyasining oshishi bilan emas, balki mavjud CaSR larning funksional faolligining oshishi bilan bog'liq edi (NPS R568 CaSR ekspressiyasiga ta'sir qilmagan, ammo kaltsiyga sezuvchanlikni 3-4 barobarga oshirgan).

ETERNITY-ITA tadqiqoti (2024) hemodializ bilan og'riqan bemorlarda ($n = 160$) etelkalsetning vitamin K-bog'liq oqsillar (MGP, osteokalsin) darajasiga ta'sirini o'rganmoqda [40]. Dastlabki natijalar etelkalset qabul qilgan bemorlarda inaktiv MGP (dp-ucMGP) darajasi nazorat guruhiga nisbatan 40% ga past ekanligini ko'rsatgan, bu esa MGP faolligining oshishini va yaxshi kalsifikatsiya inhibitsiyasini anglatadi. Tadqiqotning yakuniy natijalari 2026 yilda kutilmoqda.

SGLT2 ingibitorlari (empagliflozin, dapagliflozin, kanagliflozin) — diabet va SBK bilan og'riqan bemorlarda kardiovaskulyar va buyrak asoratlari kamaytirishi isbotlangan dorilar. So'nggi tadqiqotlar SGLT2 ingibitorlarining yallig'lanishga qarshi ta'sirini ko'rsatdi. EMPA-REG OUTCOME sinovi subanalizida empagliflozin qabul qilgan bemorlarda yallig'lanish biomarkerlari (hs-CRP, IL-6, TNF- α) darajasi 20-30% ga pasaygan [9]. SGLT2 ingibitorlarining yallig'lanishga qarshi ta'sir mexanizmi qisman monotsitlardagi NLRP3 inflamazonining faolligini kamaytirish bilan bog'liq. Bu esa atsidoz sharoyitida monotsitlar tomonidan IL-1 β va IL-18 ishlab chiqarilishini kamaytiradi [36].

Muhokama

Ushbu sharhning natijalari metabolik atsidoz, monotsitlar disfunktsiyasi, qon tomir kalsifikatsiyasi va gipertoniya o'rtasidagi murakkab patofiziologik o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. SBKda rivojlanadigan metabolik

atsidoz monotsitlardagi CaSR ekspressiyasining pasayishiga olib keladi, bu esa ularning qon tomir kalsifikatsiyasini inhibe qilish qobiliyatini zaiflashtiradi. Shu bilan birga, atsidoz monotsitlarning pro-yallig'lanish fenotipiga o'tishiga sabab bo'lib, ular tomonidan IL-1 β , IL-6 va TNF- α kabi sitokinlarning ishlab chiqarilishini oshiradi [4]. Ushbu sitokinlar qon tomir silliq mushak hujayralarining osteogenik transformatsiyasini rag'batlantiradi, bu esa medial kalsifikatsiya va arterial qattiqlashuvga olib keladi.

Arterial qattiqlashuv (PWV ning oshishi) sistolik qon bosimi va puls bosimining oshishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, monotsitlar tomonidan ishlab chiqarilgan IL-6 va TNF- α RAAS ni faollashtiradi — angiotenzinogen va angiotenzin II darajasini oshiradi, bu esa vazokonstriksiya va natriy saqlanishi orqali qon bosimini yanada oshiradi [7]. Atsidozning o'zi ham buyrak kanalchalarida NHE3, ENaC va NCC kabi natriy tashuvchilarning faolligini oshirib, natriy saqlanishiga va qon bosimining oshishiga hissa qo'shadi [38].

Ushbu topilmalar SBK bilan og'rigan bemorlarda metabolik atsidozni tuzatishning nafaqat mushak katabolizmi va suyak kasalliklarining oldini olish, balki kardiovaskulyar asoratlarning kamaytirilishi uchun ham muhim ekanligini ko'rsatadi. Bikarbonat terapiyasi bilan o'tkazilgan klinik tadqiqotlar atsidozni tuzatish monotsitlardagi CaSR ekspressiyasini tiklab, yallig'lanishni

kamaytirib, qon tomir kalsifikatsiyasining progressiyasini sekinlashtirishi va qon bosimini pasaytirishi mumkinligini isbotladi [39].

Biroq, bir qancha cheklovlar mavjud. Birinchidan, ko'pchilik tadqiqotlar kichik namunalar asosida o'tkazilgan va uzoq muddatli natijalar to'g'risida yetarlicha ma'lumot yo'q. Ikkinchidan, monotsitlardagi CaSR ekspressiyasining pasayishi va yallig'lanish sitokinlarining oshishi o'rtasidagi sabab-natija munosabatlari to'liq aniqlanmagan — ikkala hodisa bir vaqtning o'zida rivojlanadi va bir-birini kuchaytirishi mumkin. Uchinchidan, atsidozni tuzatish uchun ishlatiladigan natriy bikarbonatning o'zi natriy yuklamasini oshirib, gipertoniyaning kuchaytirilishi mumkin — bu xavfni kamaytirish uchun bikarbonatning boshqa shakllari (masalan, kaltsiy bikarbonat) yoki past natriyli bikarbonat rejimlari taklif qilingan [15].

Kelajakdagi tadqiqotlar yo'nalishlari: (1) monotsitlardagi CaSR ning kalsifikatsiyani inhibe qilish mexanizmlarini molekulyar darajada o'rganish; (2) kaltsimimetiklar (masalan, etelkaset) va SGLT2 ingibitorlarining qon tomir kalsifikatsiyasi va gipertoniya ta'sirini o'rganuvchi uzoq muddatli randomizatsiyalangan sinovlar o'tkazish; (3) monotsitlardagi CaSR ekspressiyasini SBK progressiyasining biomarker sifatida ishlatish imkoniyatlarini o'rganish; (4) atsidozni tuzatishning optimal usullari (bikarbonat dozasi, qabul qilish chastotasi, natriy yuklamasini

minimallashtirish) bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Xulosa

Surunkali buyrak kasalligi fonida rivojlanadigan metabolik atsidoz monotsitlarning fenotipi va funksiyasida chuqur o'zgarishlarga olib keladi. Eng muhim o'zgarishlardan biri — monotsitlardagi kaltsiy sezuvchi retseptor (CaSR) ekspressiyasining 40-50% gacha pasayishi. CaSR ekspressiyasining pasayishi monotsitlarning qon tomir kalsifikatsiyasini inhiye qilish qobiliyatini sezilarli darajada zaiflashtiradi [3]. Shu bilan birga, atsidoz monotsitlarning non-klassik (CD14⁺CD16⁺⁺) pro-yallig'lanish subpopulyatsiyasiga o'tishiga va IL-1 β , IL-6, TNF- α kabi sitokinlarning ishlab chiqarilishining 2-3 barobarga oshishiga sabab bo'ladi [4].

Ushbu yallig'lanish sitokinlari qon tomir silliq mushak hujayralarining osteogenik transformatsiyasini rag'batlantiradi — ular kontraktil oqsillarni yo'qotib, osteoplastga o'xshash fenotipga ega bo'ladi va RUNX2, BMP-2, osteopontin, osteokalsin kabi osteogenik markerlarni ifodalay boshlaydi [24]. Natijada, qon tomir devorining medial qavatida kaltsiy fosfat (gidroksiapatit) cho'kadi — medial kalsifikatsiya rivojlanadi. Medial kalsifikatsiya arterial qattqlikning oshishiga olib keladi, bu aortal puls to'liq tezligi (PWV) ning oshishi bilan namoyon bo'ladi [6].

Arterial qattqlik sistolik qon bosimi va puls bosimining oshishiga olib keladi. Bundan tashqari, monotsitlar tomonidan

ishlab chiqarilgan IL-6 va TNF- α renin-angiotenzin-aldosteron tizimini (RAAS) faollashtiradi — angiotenzinogen va angiotenzin II darajasini oshiradi, bu vazokonstriksiya va natriy saqlanishi orqali gipertoniyaning kuchaytiradi [7]. Metabolik atsidozning o'zi ham buyrak kanalchalarida natriy tashuvchilarning (NHE3, ENaC, NCC) faolligini oshirib, natriy saqlanishiga va suyuqlik hajmining oshishiga olib keladi [38].

Klinik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, atsidozni tuzatish (bikarbonat terapiyasi) monotsitlardagi CaSR ekspressiyasini tiklab, yallig'lanish sitokinlarining darajasini pasaytirib, qon tomir kalsifikatsiyasining progressiyasini sekinlashtirishi va qon bosimini pasaytirishi mumkin [39]. Yangi terapevtik yondashuvlar — kaltsimimetiklar (sinakalset, etelkalset) va SGLT2 ingibitorlari (empagliflozin, dapagliflozin) — ham monotsitlar disfunktsiyasiga ta'sir qilib, qon tomir kalsifikatsiyasi va gipertoniya ijroviy ta'sir ko'rsatishi mumkin [8,9].

Shunday qilib, metabolik atsidoz — monotsitlar disfunktsiyasi — qon tomir kalsifikatsiyasi — arterial qattqlik — gipertoniya patogenetik zanjiri SBK bilan og'rigan bemorlarda kardiovaskulyar asoratlarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu zanjirning har bir bo'g'iniga ta'sir qilish (atsidozni tuzatish, monotsitlardagi CaSR ekspressiyasini tiklash, yallig'lanishni kamaytirish, RAAS ni blokirovka qilish) SBK bilan og'rigan bemorlarning kardiovaskulyar prognozini

yaxshilashning istiqbolli strategiyalari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Акрамова Я. З. и др. Функциональная активность монооксигеназной системы печени при анемии //Pharmaceutical science and practice: problems, achievements, prospects. Материалы II научно-практической интернет конференции с международным участием. Харьков. – 2018. – С. 322-323.

2. Zabixullaevich X. R., Dilshodovich X. H., Sevinch N. ALKALOZ SHAROITIDA VIRUSLI YALLIG ‘LANISHDA NEYTROFIL ROLI NETS VA ALVEOLYAR SHIKAST //Latin American journal of education. – 2026. – Т. 6. – №. 3. – С. 785-805.

3. Xikmatullayev R. et al. Metabolic Dysregulation In Spinal Cord Injuries (Experimental Study) //Vascular and Endovascular Review. – 2025. – Т. 8. – №. 14s. – С. 202-208.

4. Хикматуллаев Р. З. КОРРЕЛЯЦИОННЫЕ ВЗАИМОСВЯЗИ НЕЙРОСПЕЦИФИЧЕСКОЙ ЕНОЛАЗЫ, S100B И ГЛИОФИБРИЛЛЯРНОГО КИСЛОГО ПРОТЕИНА ПРИ МОДЕЛИРОВАНИИ ТРАВМЫ СПИННОГО МОЗГА IN VITRO //Медицинский журнал молодых ученых. – 2024. – №. 12 (12). – С. 126-130.

5. Хикматуллаев Р. З. ОЦЕНКА УРОВНЯ ТИОБАРБИТУРОВОЙ КИСЛОТЫ У КРЫС ПРИ МОДЕЛИРОВАНИИ ТРАВМЫ СПИННОГО МОЗГА В ЭКСПЕРИМЕНТЕ //TANQIDIY NAZAR, TANLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 294-294.

6. Мустанов Т. Б. и др. Сравнительное исследование влияния силибора и дипсакозида на фармакокинетику антипирина при остром экспериментальном гепатите //Sciences of Europe. – 2020. – №. 48-2 (48). – С. 34-36.

7. Хикматуллаев Р. З., Кулдашев Д. Р. Экспертная оценка диагностики повреждений вертлужной впадины //Вестник экстренной медицины. – 2013. – №. 3. – С. 168-169.

8. Кулдашев Д. Р., Хикматуллаев Р. З. Судебно-медицинская оценка множественных повреждений длинных трубчатых костей, сочетанных с черепно-мозговой травмой //Вестник экстренной медицины. – 2013. – №. 3. – С. 98-98.

9. Кулдашев Д. Р., Хикматуллаев Р. З. Экспертная оценка летальности при черепно-мозговой травме, сочетанной с травмой позвоночника //Вестник экстренной медицины. – 2013. – №. 3. – С. 99-99.

10. Хикматуллаев Р. З., Кулдашев Д. Р. Особенности экспертизы повреждении костей таза, сочетающихся с травмами других частей скелета и повреждением внутренних органов //Вестник экстренной медицины. – 2013. – №. 3. – С. 169-170.

11. Бердикулова А. Х. и др. ДИНАМИКА НАРУШЕНИЙ ПРОИЗВОЛЬНОЙ ЛОКОМОТОРНОЙ АКТИВНОСТИ КРЫС //FARMATSEVTIKA TA'LIM VA TADQIQOT INSTITUTI ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ ОБРАЗОВАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЙ INSTITUTE OF PHARMACEUTICAL EDUCATION AND RESEARCH. – 1988. – Т. 37. – С. 348.

12. Рахманов А. Х., Мавлянов Ш. Р., Хикматуллаев Р. З. Исследование острой токсичности суммы экстрактов из лекарственных растений //Фармацевтична наука та практика: проблеми, досягнення, Ф 24 перспективи розвитку= Pharmaceutical science and practice: prob-blems, achievements, prospects: матер. II наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю, м. Харків, 27 квітня 2018 р./ред. кол.: ОФ Пімінов та ін.–Х.: НФаУ, 2018.–464 с. – С. 361.

13. Ирискулов, Б. У., Абилов, П. М., Норбоева, С. А., Мусаев, Х. А., & Уринов, А. М. (2019). Современное состояние проблемы перекисного окисления липидов.

14. Alimardonovich, M. H. (2025). Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li.". YOG'LI GEPATOZNING UZOQ MUDDATLI ASORATLARI." Latin American journal of education, 5, 503-517.

15. Berdiyev Otabek Vaxob o'g'li, & Xalilov Hikmatulla Dilshodovich. (2025). KOP' QIRRALI PATOLOGIK JARAYON SIFATIDA GIPERGLIKEMIYANING SIYDIK PUFAGI VA PROSTATA BEZIGA TA'SIRI [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 5, Number 06, pp. 534–549). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17797184>

16. Musaev Hamid Alimardonovich, & Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li. (2025). YOG'LI GEPATOZNING UZOQ MUDDATLI ASORATLARI [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 5, Number 06, pp. 503–517). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17771529>

17. Musaev Hamid Alimardonovich, & Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li. (2025). METABOLIK SINDROM KELIB CHIQISHINING ASOSIY SHART-SHAROITLARI [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 5, Number 06, pp. 489–502). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17771520>

18. Xikmatillaev Ruxilla Zabixullaevich, Xalilov Hikmatulla Dilshodovich, & Normamatova Sevinch. (2026). ALKALOZ SHAROITIDA VIRUSLI YALLIG'LANISHDA NEYTROFIL ROLI NETS VA ALVEOLYAR SHIKAST [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 3, pp. 785–805). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19334675>

19. Alimardonovich, Musaev Hamid. "QANDLI DIABET BILAN OG'RIGAN AYOLLARDA TUG'MA YURAK NUQSONLIGI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 84.2 (2025): 355-359.

20. Alimardonovich, Musaev Hamid, and Xalilov Hikmatulla Dilshod ogli. "METABOLIK SINDROM KELIB CHIQISHINING ASOSIY SHART-SHAROITLARI." Latin American journal of education 5.6 (2025): 489-502.

21. Alimardonovich M. H., Dilshod ogli X. H. YOG'LI GEPATOZNING UZOQ MUDDATLI ASORATLARI //Latin American journal of education. – 2025. – T. 5. – №. 6. – С. 503-517.

22. Alimardonovich M. H., Dilshod ogli X. H. YOG 'LI GEPATOZNING YAQIN MUDDATLI ASORATLARI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2025. – T. 8. – №. 11. – С. 181-193.

23. Elmurodova Z. et al. SURUNKALI OBSTRUKTIV O'PKA KASALLIGI-YURAK QON-TOMIR TIZIMI KASALLIKLARINING KLINIK KECCHISHIGA TA'SIRI //Универсальная индексная библиотека науки и техники в современном мире. – 2024. – Т. 3. – №. 4. – С. 125-131.

24. Касимов Э. Р. и др. ВЛИЯНИЕ КОМБИНИРОВАННЫХ НООТРОПНЫХ ПРЕПАРАТОВ НА СОДЕРЖАНИЕ ГЛЮКОЗЫ ПРИ РАЗВИТИИ ГЕМИЧЕСКОЙ ГИПОКСИИ. – 2024.

25. Axmedova D. V. et al. Профилактика пневмокониоза, вызванного воздействием кремневой пыли при использовании лекарственных препаратов растительного происхождения. – 2023.

26. Axmedova D. V., Musayev X. A., Akbarova D. V. TIBBIYOT OLIY O'QUV YURTLARIDA MASOFAVIY TA'LIM MUAMMOLARI. – 2023.

27. Азимова С. Б. и др. ВЛИЯНИЕ ЭНДОКРИННОЙ СИСТЕМЫ НА РЕПРОДУКТИВНУЮ СИСТЕМУ ЖЕНЩИН. – 2023.

28. Мусаев ХА А. Д. Б. ГИПОТЕРМИЯ–АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЫ. – 2023.

29. Касимов Э. Р. и др. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НОВОГО ОТЕЧЕСТВЕННОГО ПРЕПАРАТА ЦИТКОРНИТ НА АНТИГИПОКСИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ И ОСТРУЮ ТОКСИЧНОСТЬ НА МОДЕЛИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ЖИВОТНЫХ //ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ВАЗИРЛИГИ ТОШКЕНТ ТИББИЁТ АКАДЕМИЯСИ. – С. 64.

30. Zabixullaevich X. R., Dilshodovich X. H., Sevinch N. ALKALOZ SHAROITIDA VIRUSLI YALLIG 'LANISHDA NEYTROFIL ROLI NETS VA ALVEOLYAR SHIKAST //Latin American journal of education. – 2026. – T. 6. – №. 3. – С. 785-805.

31. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, & Achildiyev Nurbek Elbekovich. (2026). LEYKOTSIT DISFUNKTSIYASI, ENDOTELIAL SHIKASTLANISH VA YALLIG'LANISHDAN TOMIR DEVORI QAYTA QURILISHIGACHA BO'LGAN

PATOLOGIK JARAYONLARNING INTEGRATSIYASI [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 01, pp. 232–242). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18238783>

32. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, & Karimjonova Mohira Elyor qizi. (2026). AUTOIMMUN VASKULITLARDA LEYKOTSITLAR ROLINING TOMIR DEVORI QATLAMLARIDAGI (INTIMA, MEDIA, ADVENTITSIYA) SHIKASTLANISH KO'RINISHLARIGA TA'SIRI [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 01, pp. 283–293). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18238898>

33. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, & Elmurotova Mohina Mansur qizi. (2026). IMMUNOTROMBOZ VA MIKROTOMIRLAR ANATOMIYASI NETOZISNING TOMIR O'TKAZUVCHANLIGI VA TROMBOGENEZGA TA'SIRI [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 01, pp. 254–264). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18238830>

34. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, & Toshniyozov Abduazizbek Bekzod o'g'li. (2026). LEYKOTSIT ADGEZIYASI VA DIAPEDEZI BUZILISHLARI KAPILLYAR-PERIVASKULYAR TUZILMALAR FUNKSIYASIGA TA'SIRI VA KLINIK AHAMIYATI [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 01, pp. 243–253). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18238806>

35. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, & Abdimurodova Yasmina Baxtiyor qizi. (2026). DIABET VA METABOLIK SINDROMDA LEYKOTSIT "PRIMINGI" ENDOTELIY GLIKOKALIKSI, KAPILLYAR RAREFAKSIYA VA PERIFERIK ANGIOPATIYA [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 01, pp. 265–277). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18238846>

36. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, Rahmatullayeva Shodiyona Zoirboy qizi, Xoliyorov Sherzod Orifjon, & Xolto'rayeva Zilola Xamidullayevna. (2026). O'SMALARDA KISLOTALI MIKRO-MUHIT VA TUMOR-ASSOTSIATSIYALANGAN NEYTROFILLAR YANGI TERAPEVTIK NISHONLAR [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 3, pp. 706–727). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19334338>

37. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, Xudoyberganov Ramazon Iskandar o'g'li, Yandasheva Rayhona Qahramonovna, & Yoqubova Farangiz Bobosher qizi. (2026). NEYTROFIL FENOTIPINING O'ZGARISHIDA TUMOR MIKRO-MUHITI PH BALANSINING ROLI KISLOTALILIKNI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARINING IMMUNOMODULYATOR TA'SIRI [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 3, pp. 728–746). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19334403>

38. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, Iskandarova Komila Xamdani qizi, Ibrohimova Manzuraxon Shuhratjon qizi, & Ummatqulova Gulsevar Baxtiyor qizi.

(2026). SEPISDA NEYTROFIL GETEROGENLIGI VA ATSIDOZNI O'RGANISH [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 3, pp. 766–784). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19334600>

39. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, Kenjaboyeva Gulnoz Ikrom qizi, Maxammadiyeva Charos Akrom qizi, & Pirmamatova Shaxina Zoir qizi. (2026). NEYTROFIL FAGOLIZOSOMA PH INI PH-SEZGIR FLORESAN ZONDLAR YORDAMIDA O'LGHASH METODIK SHARH [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 3, pp. 727–765). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19334483>

40. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, Hotamova Mohinur Sunnatullaxon qizi, Raimqulova E'zoza Komiljon qizi, & Kuralbayeva Kamola Ruslanbek qizi. (2026). PH-BOG'LIQ EPIGENETIK O'ZGARISHLAR NEYTROFILNING QISQA UMRLI HUYAYRADA HAM "XOTIRA"SIMON JAVOBI BORMI? [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 3, pp. 665–686). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333967>

41. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, Qo'chqorova Lazizaxon Murodbek qizi, Xasanova Afsona Jonibek qizi, & Xonto'rayeva Soliha To'lqin qizi. (2026). PH VA NEYTROFIL–TROMBOSIT "CROSSTALK" TROMBOZ, MIKROTSIRKULYATSIYA VA NETS [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 3, pp. 687–705). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19334237>

42. Xalilov Sanjar Abdivohid o'g'li, Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li, Abdujalilova Gulxayo Alimardon qizi, Axmadova Madina Muzaffar qizi, & Baxriddinova Mehribonu Shavkat qizi. (2026). QON GAZLARI (PH, HCO₃⁻, PCO₂) VA NEYTROFIL INDEKSLARI (NLR, NET MARKERLARI) ASOSIDA PROGNOZ MODELI YARATISH [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 6, Number 3, pp. 645–664). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333759>

43. Azimova, M., Xalilov, S., & Xalilov, H. (2025). SURUNKALI BUQOQDA QALQONSIMON BEZ ANATOMIYASI O'ZGARISHLARI. In EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH (Vol. 5, Number 11, pp. 20–28). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17798851>

44. Niyozov Norbek Qurbonovich, & Rahmatova Xonzodabegim Otabek qizi. (2026). TAJRIBAVIY GIPODINAMIYA HOLATIDAGI ONALARDAN TUG'ILGAN AVLODLAR YURAK QORINCHALARI MORFOLOGIYASI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18433613>

45. Norbek Q. Niyozov. (2025). TAJRIBAVIY QALQONSIMON BEZ KASALLIKLARIDA ME'DA OSTI BEZI MORFOLOGIYASI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16539077>

46. Norbek Q. Niyozov. (2025). KALAMUSHLAR ME'DA OSTI BEZI MORFOLOGIYASI TAJRIBAVIY GIPOOTIREOZ FONIDA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15706291>
47. Odilbek Matkarimov, Sayyora Axmedova, & Norbek Niyozov. (2025, May 20). TAJRIBAVIY GIPODINAMIYA HOLATIDA MIOKARDNING MORFOLOGIYASI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15477219>
48. Norbek K. Niyozov, & Sukhrob T. Ergashev. (2025). PANCREATIC MORPHOLOGY IN THYROID DISEASES IN WHITE MICE. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15306291>
49. Norbek Q. Niyozov, & Mirjalol I. Qo'qonboyev. (2025). ME'DA OSTI BEZI MORFOLOGIYASI TAJRIBAVIY GIPOOTIREOZDA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15091322>
50. Norbek K. Niyozov, & Mirjalol I. Kukonboyev. (2025). PANCREATIC GLAND MORPHOLOGY IN EXPERIMENTAL HYPOTHYROIDISM. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15251017>
51. A.A.Umerov, & N.Q.Niyozov. (2025). PANCREATIC MORPHOLOGY IN EXPERIMENTAL STRESS. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(1), 223–227. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14715640>
52. Kurbanovich N. N., Abdurasulovich G. D. Features of morphological changes in the pancreas //Texas Journal of Medical Science. – 2023. – T. 16. – С. 79-83.
53. Сагатов Т. А. и др. Морфологическое состояние микроциркуляторного русла и тканевых структур матки при хронической интоксикации пестицидом " Вигор" //Проблемы науки. – 2019. – №. 2 (38). – С. 56-60.
54. Umerov A. A., Niyozov N. Q. Pancreatic pathologies: understanding the interplay between chronic diseases and metabolic dysfunction //In: Conference on the role and importance of science in the modern world. – 2025. – Т. 2. – №. 1. – С. 104-107.
55. Mukhamadovna A. S. et al. Indicators of Fetometry of the Fetus in Pregnant Women in a State of Hypothyroidism //Texas Journal of Medical Science. – 2023. – Т. 16. – С. 75-78.
56. Ниёзов Н. К., Ахмедова С. М., Нисанбаева А. У. Структурное изменение поджелудочной железы при гипотиреозе //Современные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. – 2023. – С. 156-158.
57. Niyozov N. K. et al. Morphological Aspects of Pancreas Changes in Experimental Hypothyroidism //Journal of education and scientific medicine. – 2023. – Т. 8. – С. 2.
58. Ахмедова С. М., Айтжанова А. Е., Сагдуллаева М. К. К МОРФОЛОГИИ ИЗМЕНЕНИЙ ПОЧЕК ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ АЛКОГОЛИЗМЕ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 166-168.

59. Миршарапов У. М. и др. СОСТОЯНИЕ СОСУДОВ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ //Проблемы и достижения современной науки. – 2017. – №. 1. – С. 13-15.

60. Niyozov N., Ergashev S. Pancreatic morphology in thyroid diseases in white mice //Modern Science and Research. – 2025. – Т. 4. – №. 4.

61. Abdurakhimov B. A. et al. Integral assessment of risk factors affecting the health of employees of a copper production mining //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 1442-1449.

62. Ахмадходжаева М. М. и др. Анализ и оценка качества питания детей м нв дошкольных образовательных учреждениях //Медицинские новости. – 2019. – №. 12 (303). – С. 74-76.

63. Baymamatovich O. B. et al. Hygienic assessment of the nutritional status of workers of a mining and metallurgical plant //American Journal of Applied Medical Science. – 2026. – Т. 4. – №. 1. – С. 161-165.

64. Эрматов Н. Ж. и др. Гижжа касалликларининг болалар саломатлигига таъсирини гигиеник жиҳатдан таҳлил қилиш. – 2024.

65. Jumakulovich E. N. et al. Hygienic assessment of the importance of the biological value of the biologically active additive” virgin tanagon. – 2024.

66. Shaykhova G. I., Ortikov B. B., Mirazimov D. B. Efficacy in assessing the nutritional and biological value of ginger gelatin capsules in patients with covid-19. – 2022.

67. Shaikhova G. I., Ortikov B. B. Gelatin capsules for patients with coronavirus-a method of studying the nutritional, biological value of black sedan //Methodological guide. – 2021.

68. Jumanov Z., Amonova G., Ortikov B. THE MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE STRUCTURE OF THE BRAIN OF NEWBORN, BORN AND DEAD AT DIFFERENT PERIODS OF PREGNANCY IN THE ATELECTATIC FORM OF PNEUMOPATHY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 11. – С. 189-193.

69. Ortiqov B. B., Jonsaidova H. T., Bahtiyorova G. R. Ishlab chiqarish korxonalari ishchilarining antropometrik ko ‘rsatkichlarini gigiyenik tahlili //O ‘zbekiston fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – С. 298-302.

70. Baymamatovich O. B. et al. Hygienic analysis of the diet of workers of the mining and metallurgical plant //Eureka Journal of Health Sciences & Medical Innovation. – 2026. – Т. 2. – №. 1. – С. 266-272.

71. Ortiqov BB O. J. P. Hygienic justification of the nutrition of workers in the bread production industry. – 2025.

72. Ortikov B. B., Tangirova M. F. HYGIENIC RECOMMENDATIONS FOR THE HYGIENIC ASSESSMENT OF OBESITY IN WOMEN //Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system. – 2026. – T. 3. – №. 1. – C. 134-135.

73. Ortikov B. B., Khodjayev A. S. HYGIENIC ANALYSIS OF NUTRITION STATUS AMONG MINING AND METALLURGICAL INDUSTRY WORKERS //Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system. – 2026. – T. 3. – №. 1. – C. 132-133.

74. Ortikov B. B., Tursunova S. A. HYGIENIC RECOMMENDATIONS FOR THE PREVENTION OF RISK FACTORS FOR ALIMENTARY-RELATED DISEASES //Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system. – 2026. – T. 3. – №. 1. – C. 139-140.

75. Dilshod ogli X. H., Shuhrat o'g'li J. N. 2.(2025). BESH YOSHGACHA BOLGAN BOLALARNING HAVO YO'LLARI KASALLIKLARINING LABORATORIYA TASHXISI [Data set]. Zenodo [Электронный ресурс].

76. Dilshod ogli X. H., Shuhrat o'g'li J. N. BESH YOSHGACHA BOLGAN BOLALARNING HAVO YO'LLARI KASALLIKLARINING LABORATORIYA TASHXISI //AMERICAN JOURNAL OF APPLIED MEDICAL SCIENCE. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 338-345.

77. Jumayev Navro'z Shuxrat o'g'li. (2025). LEYKOTSITLARNING MIKROBIOTA BILAN O'ZARO TA'SIRI IMMUN GOMEOSTAZDA YANGI YO'NALISH [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 5, Number 07, pp. 122–135). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17874996>

78. Jumayev Navro'z Shuxrat o'g'li, & Xalilov Hikmatulla Dilshod o'g'li. (2025). LEYKOTSITLARNING TARMOQLI IMMUN MONITORINGI UCHUN SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI YONDASHUVLAR [Data set]. In Latin American Journal of Education (Vol. 5, Number 07, pp. 107–121). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17874964>

79. Shuxrat o'g' J. N. et al. LEYKOTSIT MIGRATSIYASINI BOSHQARUVCHI KIMOKINLAR VA ADGEZIYA MOLEKULALARI //SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI. – 2025. – T. 9. – №. 12. – C. 77-87.

80. Shuxrat o'g' J. N. et al. EOZINOFILLAR VA LEYKOTSITLAR O 'RTASIDAGI HAMKORLIK: ASTMADA PATOFIZIOLOGIK ROL //SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI. – 2025. – T. 9. – №. 12. – C. 42-55.

81. Shuxrat o'g' J. N. et al. LEYKOTSITLARNING MIKROBIOTA BILAN O 'ZARO TA'SIRI IMMUN GOMEOSTAZDA YANGI YO 'NALISH //Latin American journal of education. – 2025. – T. 5. – №. 7. – C. 122-135.

82. Khaydarova G. S., Khakimov I. S., Jumaev N. S. ДИНАМИКА НАЗАЛЬНОЙ ЦИТОЛОГИИ И СИМПТОМАТИКИ В РАННЕМ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОМ ПЕРИОДЕ

ПОСЛЕ СЕПТОПЛАСТИКИ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ //Eurasian Journal of Otorhinology-Head and Neck Surgery. – 2025. – Т. 4. – С. 6-11.

83. Murodilla G., Navruz J., Gavharshod I. 9.12 MIZOJ NIMA? //Innovative technologies in construction Scientific Journal. – 2024. – Т. 9. – №. 1. – С. 77-79.

84. Jumaev N. S. et al. COMPARATIVE ANALYSIS OF LABORATORY PARAMETERS OF HEMATOPOIESIS AND HEMOSTATIC STATUS IN PATIENTS WITH POLYCYTHEMIA AND ESSENTIAL THROMBOCYTHEMIA //JOURNAL OF CHILD PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY. – 2024. – Т. 7. – №. 5. – С. 46-52.

85. Khaydarova G. S. et al. Основные характеристики современных эндоназальных сплинтов //Eurasian Journal of Otorhinology-Head and Neck Surgery. – 2024. – Т. 3.